

fdw

II. ULUSLARARASI İSLAM DÜŞÜNÇESİ KONFERANSI

İstanbul, 25-27 Nisan '97

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Deni. No:	566.20
Tas. No:	181.2 ULU.İ

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 54

ISBN
975-8215-09-4

2000 Adet basılmıştır. 1997

Yapım - Ofset Hazırlık
Sina Ltd. Şti. 531 60 75

Baskı
Erkam Matbaacılık

İSLÂM'DA TASAVVUFUN YERİ VE ÖNEMİ

M. Nazif Şahinoğlu*

İslâm'ın kabul ettiği zahidlik'le emredip ısrarla uygulanmasını istediği tak-
İ va hayatını (müttakî olmayı) gerçekleştirmenin yanında, tasavvufi haya-
tın var olup olmadığı, öteden beri tartışma konusu olmuşsa da, onun (ta-
savvufun) pratik olarak İslâm Dünyası'nda mevcudiyeti bir realitedir. Bu
hayat tarzını benimsesek de, benimsemesek de bu böyledir. Ancak şu her-
kesin bildiği bir husustur ki tasavvuf kavramı, Asr-ı Saadet'te mevcut değil-
di. Dolayısıyla içeriği bizzat Yüce Rabbimiz ve elçisi sevgili Peygamberimiz
tarafından konmadığı gibi, ne konacağına da açık ve net bir şekilde işaret
edilmediği için, onun en erken hicrî ikinci asrın başlarında tarih sahnesine
çıkıldığı andan itibaren, taşımaya başladığı anlam hep aynı kalmadı; ona za-
man zaman ve hattâ şahıstan şahsa farklı anlamlar yüklendi, çeşitli tanım-
ları yapıldı. Bu nedenle tasavvuf kavramı ve bu kavramın içinde yer aldığı
kelime ailesiyle anlamdaşları etrafında oluşan yaşam ve gelişen düşünce
tarzı, İslâm dünyasında herkes tarafından aynı değer ve ölçüde algılanma-
mış; onu benimseyip kabul edenler, hakkında net bir kanaat belirtmekten
çekinenler olduğu gibi, ona temelden karşı çıkanlar ve onu sadece eleştirir-
mekle yetinenler de olmuş ve olagelmıştır.

Takdir buyrulur ki, Müslümanlar arasında alınan İslâmî kültür farklı ve bu
Dîn'in esas kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'e ve sahih (Allah elçisine isnadı ve
Kur'an'la çelişmediği doğrulanmış) Sünnet bütününe bile bakış açısı değişik
olduğu için, görüşler ve kanaatler de değişik ve ayrı ayrı olmuştur; belki
bugün de burada değişik ve ayrı ayrı olacaktır.

Tasavvuf kelimesinin etimolojisinde olduğu gibi, tasavvufun ne olup ne ol-
madığı konusunda yani tarifinde, diğer ünite ve meselelerinde hattâ kayna-
ğı hakkında bile çeşitli görüşler ileri sürülmüş, herkesin katılacağı ortak bir

(*) *Türkiye, Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Başkanı.*

kök bulunamamış, değişik tanımları yapılmış, tek bir kaynağı olduğunda ittifak sağlanamamıştır. Konu ile ilgili muhtelif ülke ve kıtalara mensup çeşitli araştırmacıların İslâm tasavvufunun kaynağı hakkında öteden beri ileri sürdüğü görüşlerin hulâsası, aşağıdaki esaslar dahilinde tezahür etmektedir:

1- İslâm tasavvufunun kaynağı, Kur'ân ve Hadis değil, Hristiyanlıktır; İran ve Hind dinleriyle Yeni-Eflâtunculuk ve Musevîlikten gelen tesirler sanıldığı kadar çok değildir.

2- Hayır, İslâm tasavvufunun kaynağı, Hristiyanlık değil, Ârî yani İran ruh ve kültürünün Sâmi yani Arap'ın ruh ve düşüncesine hakimiyetinden doğmuştur; diğer unsurlar asıl değil, tâli olarak onda bulunurlar.

3- İslâm tasavvufu Yeni-Eflâtunculuk'tan müteessir olarak doğmuştur; sonradan İslâm sufileri arasında yayılan "vahdet-i vücûd" nazariyesi ise, İran yoluyla Hind'den gelmiştir.

4- İslâm tasavvufu daha çok Hind'den gelmiştir; diğer dinler ve felsefî görüşlerden sızan unsurlar hem az, hem de ikinci derecededirler.

5- Hayır, İslâm tasavvufu, her şeyi ile İslâmiyetten yani Kur'ân ve Hadis'ten fişkirmiştir. Bu son görüş, tasavvufu benimseyen tüm müslümanların ve müslüman yazarların yanında bir kısım müsteşriklerin de görüşüdür.

İslâm tasavvufuyla ilgili teliflerin ve onunla alâkalı elyazması halindeki eserlerin neşri ve tenkidli incelenmesi henüz tamamlanmamış olmasına rağmen, Louis Massignon, A.R. Nicholson'un vardığı sonuçlardan da yararlanarak, İslâm tasavvufunun şuradan buradan alındığı veya iktibas edildiği görüşlerinin artık savunulamaz olduğunu ortaya atmış ve müslüman mutasavvıflara has tezlerin Kur'ân ve Hadis'te mevcut olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte hristiyan keşifliğine ait olan bir çok madde ve hususların, Süryânî dilinden tercüme edilmiş Helenistik devre ait epey felsefî unsur ve terimlerin İslâm tasavvufunda bulunduğunu kabul etmek mecbûriyetinde kalmış; fakat keşiflik'in (ruhbanlığın) Hz. Peygamber tarafından İslâm dışı edilmediğini de iddia etmiştir. Tasavvufun kaynağını İran olarak gösteren E. Blochet'nin bu konudaki fikirlerini tam bir çalışma ürünü saymayan Massignon, onun esaslı unsurlarının Hind'den geldiğini son olarak savunan Horten'in iddiasındaki gerçek payın azlığına da, Goldziher'in hilafına, işaretle bulunmuştur.

Kanaatimce çok azı müstesna, İslâm tasavvufunun kaynağını Kur'ân ve Hadis'in dışında gösteren müsteşrikler de, onun kaynağının aslında Kur'ân ve

Hadis olduğunu ortaya koymaya çalışmış olan Nicholson ve Massignon gibileri de İslâm'a karşı o kadar hüsn-i niyet besleyen zevattan değillerdi. Bunların vardıkları mezkûr sonuç; elde ettikleri bilimsel bulguların ürünü olmaktan çok, İslâm'a birer hristiyan gözüyle bakmalarının, Müslümanların hataları ve az düşünmeleri neticesi asıl hüviyeti zedelenip durağanlaşan İslâm Dini'ni henüz ne olup ne olmadığı belirsiz bir hâle gelmiş bulunan tasavvuf içinde eritmek, dinamizmini ve cihad ruhunu tamamen dumura uğratmak, toplumsal ve siyasal yönünü fikren törpüleyip yok ederek tam bir gönül dini hâline getirmek istemenin ve böylece İslâm'ın yeniden egemen olabileceği korkusundan kurtulmayı, bir taşla iki kuş vurarcasına Müslümanların tüm gayr-ı müslimlerin ve özellikle Avrupalı sömürgecilerin başına belâ olmalarına engel olmayı düşünmelerinin ürünüdür. Bu nedenle de, müslüman mutasavvıflara has tezlerin Kur'ân ve Hadis'te mevcut olduklarını iddia edip savunmuşlardır.

İslâm'ın doğuşundan (610 h.) hemen hemen Emevî devrine kadar gerçek dindarlar ve onların içinde az çok zahidliğe yönelmiş kişiler bile, sadece İslâm ve îmana nisbet edilmiş, özel durumlarını belirtmeye yarayan herhangi bir unvan kendilerine verilmemişti. "Mümin" ve "Müslüman" olmanın, Rableri tarafından bu kavramlarla adlandırılmanın bahtiyarlığı içinde Peygamberimizin kendilerine "Ashâbî" (arkadaşlarım) demesi onlara yetip artıyordu. İnanan bir müslümanın, Peygamberi ile bir an sohbet etmesini ilim ve amel ötesi bir üstünlük, Allah nezdinde ise büyük bir mertebe kabul eden ikinci nesil (Tâbiûn) ve aynı görüşe katılan Ehl-i Sünnet, Hz. Muhammed'in (s.a.) amcasını öldüren Vahşî'yi bile kendilerinden, hattâ İmam-ı A'zam ve benzerlerinden daha üstün kabul ettiler ve onların izinde gidenler anlamına gelen "Tâbiûn" unvanını aldılar. Fakat dört halife devrinden sonra, özellikle birinci hicrî asrın sonlarında çeşitli unvanlar ortaya çıktı. Şöyle ki,

Üçüncü halife Osman iktidarının (24/644-36/656) son devirlerinde belirmeğe başlayan idarî aksaklık, filizlenmeye yüz tutan ictimâî adaletsizlik, sade bir hayattan müreffeh bir hayata geçişteki intibaksızlık günden güne gelişti. Bir taraftan bu gelişmenin ve Din'e giren yabancı ırklarca İslâm'ı hazmedememenin bir neticesi olarak ortaya çıkan fitne, adı geçen halifenin şehid edilmesi, Hz. Ali ve Talha ve Zübeyr mücadelesi, Ali ile Muâviye anlaşmazlıkları, gruplaşmalar ve iç harpler yani Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) savaşları, siyasî sistemdeki değişiklik, Medîne'nin muhasarası, Kerbelâ olayı (62/681), Peygamber ailesine karşı kötü tutum, halka yapılan çeşitli zulüm, hak iddiası ve intikam hırsıyla sık sık ayaklanmalar birbirini takip etti. Diğer taraftan bir kısım halkta bilhassa devlet adamları arasında dünyadan

kâm alma, israf, ahlak dışı hareket ve Din kurallarına saygısızlık baş gösterdi. Elde edilen mallar, feth edilen ülkelerden gelen ganîmetler gereği gibi yerinde sarf edilmedi. Farklı inançlardaki insanların yeni bir din altında toplanmaları icabı ortaya çıkan birbirine zıt görüş ve mezheplerin, kalbî amellerin unutulup tatbik edilmemesi sonucunu doğurdu. Sırf zâhirî amelere önem verildi ve herkes kendinin doğru yolda olduğunu savunmaya başladı. Bu durum halkın gelecekte ümitsizliğini ve kendilerinde bir tür kıyametin hemen kopacağı fikrini uyandırdı. Bütün bunların üstünde geçici dünya hayatının süs ve âlâyışine kapılıp bağlanmayı kınayan, âhîret hayatının ebediliği ve devamlılığına dikkati çeken âyet ve hadislerin uyarısı ve etkisi altındaydılar da.

Tarafsız olmanın ve Din kurallarına bağlı kalmanın, en doğru yol olduğuna inanan ve mevcut hayat tarzını beğenmeyen bazı kimseler, başta Ebû Zer, Huzeyfetü'l-Yemân, Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe, el-Mikdâd b. el-Esved ve İbn Mes'ûd olmak üzere hoşnutsuzluklarını belirtmeye başladılar. Kendilerini ibadete, dünyadan el etek çekmeye ve nefis muhasebesine verdiler. Önceleri sayıları az olan zahidler, bu yaşayışı kendilerine özel bir yol ve ahlâk sistemi olarak kabul ettiler. Zamanla belirli merkezlerde toplanmaya, çoğalmaya başlayan bu zahidler, durumlarına göre "zühhâd", "ub-bâd", "nüssâk" ve aşağı yukarı bu anlamlarda kullanılan "bekkâûn", "kur-râ" ve "kussâs" unvanlarını aldılar. Halife Osman zamanında Âzerbaycan seferine gönderilen 'Icl kabilesine mensup Midâd b. Zeyd ve ikinci nesilden Uveys el-Karenî, 'Âmir b. 'Abd, Herim b. Hayyân, Ebû Muslim el-Havlânî, el-Esved b. Yezîd, Mesrûk b. el-Ecde', Kûfe'li Rabî' b. Husayn (ölm. 67/686), Mahzûn kabilesinin himayesinde bulunan ve ikinci Ömer b. 'Abdil'azîz devrinde yaşayan Ziyâd b. Ziyâd, Ebû İsrâ'îl Mulâ'î (ölm. 140/757 civarında) v.b. bunlardandır.

Emevî hareketi, siyasî alanda teokratik zihniyeti nisbeten ezdikten sonra, zahidlik temayülleri, Goldziher'in de dediği gibi, nicelik bakımından azalmışsa da, nitelik bakımından derinleşmiştir. Başlangıçta dağınık bir halde bulunan bu zümre, 150/770 tarihine doğru mezarlıklarda, hususî evlerde, dehlizlerde ve tekkemsi binalarda toplanarak dünya görüşlerinden uzak kendi ideallerini yaşadılar ve ayinler yaptılar. Kısa zamanda diğer ilim adamları gibi, Arap yarımadasında, Basra ile Kûfe'de iki ayrı mektep teşkil ettiler ve onlar etrafında toplandılar:

Muayyen bir ölçü dahilinde gerçekçi ve tenkidçi olan Basra Ekolü, gramerde sağlam bir mantığa, şirde realizme, hadis'te eleştiriciliğe, inanç ve ahlakta Mu'tezile ve Kaderiyye'ye meyledip, ahkâm'da ise Sünnîliğe bağlıydı.

Çoğunluğu Temîm boyundan gelen muhacir Arapların teşkil ettiği bu Ekol'de, hocalık ve mânevî liderlik yapanlar arasında sırasıyla Hasenu'l-Başrî, Muhammed b. Vâsî' (ölm. 120 h.), Mâlik ibn Dînâr (ölm. 128 h.), Ferkadu's-Sencî, Fadlu'r-Rekkâşî, Rabâh b. Ömer el-Kaysî, Sâlih el-Murrî (ölm. 172 h.), 'Abdu'l-Vâhid b. Zeyd (ölm. 177 h.) v.b. bulunuyordu.

İdealist ve gelenekçi olan Kûfe Ekolü; dil bilgisinde şazlara, şiirde Eflâtun idealizmine (hayale), hadis'te Zahirîliğe, inançta Şîliğe, ibadette ve ahkamda Mürcievârî bir Sünnîliğe bağlıydı. Ekseriyetini Yemen boyundan gelen muhacir Arapların teşkil ettiği bu Ekol'deki tasavvufî pîrler, yukarıda adları zikredilen Rebî' b. Huseym, Ebû İsrâ'îl Mulâ'î'den başka Câbir b. Hayyan, Kilâb, Kuleyb Saydâvî, İbn Kintâş, Dâvûdu't-Tâ'î ile hayatlarının son devirlerini Bağdad'da geçiren Mansûr b. 'Ammâr, Ebu'l-'Atâhiyye, 'Abdâkiyye'nin kurucusu 'Abdek ve diğerleriydi. Hicrî 250 senesinden sonra Bağdad ve Horasan'da da farklı kanaate sahip tasavvufî ekoller kuruldu.

Eğer tasavvuf; vicdanlarda Allah korkusunu (takvayı) hâkim kılmaktan, gönüllerde Hak ve halk sevgisini temin ederek daima doğru yol (istikâme) üzerinde bulunmak için, nefisle mücadele ve mücahede etmekten, İslâm'ın tamamını huzur hudû' ve huşû' içinde yerine getirmek için, Allah'ın ve müminlerin düşmanlarıyla cihad edip savaşmaktan, mânen Hâlikimize yaklaşmak için Müslümanın ölünceye kadar yapmakla yükümlü olduğu ibadetlerde ihlâsı, huşû' ve hudûu sağlamaktan, aşırı hırs ve arzularını gemlemek, kötü huylardan sıyrılıp iyi huylara bürünmek, ferd'den çok toplumu düşünmek ve dünyadan ziyade âhireti hatırlamak için, İslâm'ın amaç ve hedeflerini saptırıp zedelemekten akıl ve ruhunu nefisine hâkim kılmaktan, özellikle İslâm'ı Rabbimizin maksat ve muradına uygun olarak yaşamak ve yaşatmaktan ibaret ise, o İslâm'ın malıdır ve ondan yani Kur'ân ve Hadis'ten fişkırmıştır. Ancak bu haliyle bile o, İslâm'a denk ve onun kendisi olmadığı gibi, Şerîat'a denk ve onun kendisi de değildir. İleride görüleceği üzere o, ne İslâm'ın ve ne de Şerîat'ın tamamıdır. Aksine tasavvuf ya da onun bir açılımı olan "tarîkat" ve "hakikat", Şerîat'ın üçüncü parçası sayılan "ihlâs'ın (ihşân'ın) tamamlayıcı cüzleridir. O halde, tarîkat ve hakikat da Şerîat'ın üstünde olmadıkları gibi, onun kendisi de değildirler; tam aksine onun içindedirler; eğer varlıkları gerekliyse. Binaen aleyh, "Tasavvuf, Şerîatın ta kendisidir." ya da "Tasavvuf, İslâm'ın özü ve ruhudur." gibi cümleler, semantik açıdan doğru olmasa gerek. Kanaatimce, İslâm'ın da, Şerîat'ın da özü ve ruhu îman (Mârifet) ve amel-i sâlih olmalıdır.

Eğer tasavvuf; açlık temrinleri yapmak, çile çıkarmak, bir yere kapanıp dünyadan el etek çekerek toplumdan uzaklaşmak, çeşitli kerametler göste-

rip nüfuz temin etmek, gaybı ve gayb âlemlerini bilmek veya onlardan haber vermek, esrarengiz ruhanî nüfuzlarla kendi iradesini başkalarının iradesine hâkim kılmak, cemiyeti ehliyetsiz şeyhler zümresinin elinde ölü haline getirmek, hele büyük veli oldukları kabul edilen zevatın meşrû olmayan söz ve fiillerini tevil ederek meşrû göstermek ise; yahut tasavvuf, vecd ve istiğrak halini temin ederek Allah ile diyalog kurduğunu zannedip ona serzenişlerde bulunmak, Zatı hakkında büyük büyük lâflar sarfetmek, hattâ “bana vahiy geliyor” veya “kalbim bana Rabbim’den söyledi.” ya da “ben Abdu’rezzâk’dan değil, Rezzâk’tan hadis dinliyorum” demek, yahut da “ilham vahyin aynıdır” gibi bir takım anlamsız sözleri ve saçmalıkları dile getirmek ise; ya da Allah’ın varlığına ait panteist görüşlerde ve benzeri itikadlarda bulunmak, hele sûfi için dînin emir ve yasaklarını tatbik etmenin lüzumsuzluğuna inanmak, ilâhî yolculukta aşkı, cezbe ve muhabbeti ibadet’e; ilham’ı akla, ilme ve hattâ âyet ve hadislerin açık hükümlerine tercih etmek ise; özet olarak Dînin hayatîyetini, amaç ve hedeflerini inkâr etmek ya da saptırmak veya zedelemek ise onu İslâm’da bulmak çok güç; ona mal etmek ise realiteyi hiçe saymak olur. Çünkü, bu mânadaki tasavvuf ve zahidliğin varlığını kabul edip savunmak, gerek Peygamber Efendimiz devrinde, gerekse dört râşid halife zamanında böyle bir yaşayış veya düşüncenin önce mevcudiyetini, sonra toplum dışı edilmediğini ispatlamakla mümkündür. Ayrıca Louis Massignon’un iddia ettiği gibi, “İslâm’da ruhbanlık yoktur” hadisinin sonradan uydurulmuş olduğu kabul edilse bile, Hz. Muhammed’in evlenmemeye, devamlı oruç tutmaya, gecenin büyük bir kısmını nafil namaz kılmaya, dünyadan el etek çekmeye, cemiyetten ayrılıp münzevî hayat yaşamaya veya seyahate çıkıp Hristiyan râhipleri gibi dolaşmaya, aile efradını ihmal etmeye, hadım olup cinsel duygulardan uzaklaşmaya karar verenleri yerdiği, şiddetle reddettiği ve kendinden saymadığı ilk kaynaklarda zikredildiği gibi Buhârî ve Müslim’deki hadislerde de mevcuttur. Ayrıca “Cihada koş, zîra İslâm’ın ruhbanlığı (keşişliği) odur”, “Ben ruhbanlıkla emrolunmadım.”, “Bizim üzerimize ruhbanlık farz kılınmadı.”, “Ümmetimin seyahatı, Allah yolunda savaşmaktır.”, “Her ümmetin bir seyahatı vardır, ümmetimin seyahatı ise Allah yolunda cihaddır.” ve “Her ümmetin bir râhipliği mevcuttur, ümmetimin râhipliği de düşmanla savaşa devam etmektir.” gibi hadisleri de hesaba katmak veya en azından bunların da uydurma olduklarını da ispat etmek gerekir.

Hulâsa hal (sadece yaşam) halindeki tasavvuf; bile, İslâm’ın ilk devrinde mevcut değilken, geçici dünya hayatının süs ve âlâyişine kapılıp bağlanmayı kınayan, âhîret hayatının devamlılığına ve ebediliğine dikkati çeken âyet ve hadislerin etkisi yanında, maddî zevklerin geçiciliği, ilâhî zevklerin devamlılığı ve sonsuzluğu ruhlarında yer eden bazı kişilerde husûle gelen za-

hidliğin derinleşmesi, Peygamber Efendimiz tarafından reddedilen aşırı davranışlarını da kısmen içine alarak yayılması, İslâm bilginlerinin îman, amel ve ruh beraberliğini temin edememesi ve ileride de görüleceği üzere toplum içindeki ferdî ve ictimâî buhranların etkisi sonucu ortaya çıktı. Güzel ahlâk ile “ihşan” derecesini mükemmelleştirmekten ibaret olan hal halindeki bu İslâm tasavvufuna, belki de en doğrusu bu “İslâm takvası”na ya da bu “nefis tezkiyesi” ameliyesine daha ilk yıllarından itibaren Hristiyanlıktan, İran’dan, İskenderiye Mektebi’nden, Hind’den, az dahî olsa Mûsevîlik ve saireden gelen fikirlerin, âdet ve geleneklerin karışması, onu bir çok noktalarda İslâm’ın özünden uzaklaştırdı. İlk hal hali ve Şerîat’a bağlı şekli İslâmî olsa bile, sonraki durumu için hatırı sayılır yabancı unsurların varlığını kabul etmemek ilmi inkâr olur.

Zâhirî sebeplere sarılmayı terkederek kendini sırf ibadete hasretme şeklinde bir zühd hareketi İslâmî değildir ve Asr-ı Saadet’te böyle bir anlayış ve yaşam tarzının var olabileceğini düşünmek bile, İslâm’ı bilmemekle eş değerdedir. Zühd kavramı ya da zahidlik, dünyadan el etek çekme anlamında kullanıldığı zaman o, Müslümanın alçalması demek olduğunu, kullanan şahsın kendini de, Dînini de bilmediğini ifade eder. Aliya İzzet Begoviç’in de dediği gibi, İslâm, Hz. İsâ’dan Hz. Muhammed’e doğru gelme demektir. Fakirlik ve aşırı derecedeki zahidlik ise, tam aksine Hz. Muhammed’den Hz. İsâ’ya dönüşü dile getirir. Oysa İslâm, yüzünü dünyaya da çevirmiş olan bir dindir. Peygamberimiz Hira Mağarasından dönmeye ve bir daha bu yere uğramamaya mecburdu. Bu dönüşü olmasaydı, hanif kalacaktı. Fakat döndüğü için, İslâm’ın Resülü olmuş, buna ek olarak Medîne-i Münevverre’de devlet başkanlığını üstlenmiş ve ölünceye kadar bilfiil baş kumandanlık görevini de yürütmüştür. Umumî olarak insanın büyüklük ve haysiyetini tesbit eden İslâm, müşahhas insan söz konusu olunca, pek gerçekçi, hemen hemen “antiheroik”tir. İslâm; insanda, tabiatını aşan vasıflar geliştirme gayreti içinde değildir. İnsanları aziz ve melek yapmak istemez, çünkü böyle bir istek ona göre hayaldir; belki de bu yüzden bu, onun gündeminde yoktur.

Nitekim bunun böyle olduğunu Peygamber Efendimiz “Hanzala Hadîsi” diye meşhur bir hadisinin sonunda açık ve net bir şekilde vurgulamıştır. Vahiy kâtiplerinden biri olan Hanzala el-Useyyidiyi (ya da el-Useyyidi), olayı şöyle anlatır: “Bir gün Ebû Bekr bana rastladı ve ‘nasılsın ey Hanzala?’ dedi. Cevaben ‘Hanzala munafık oldu’ dedim. Hayretinden ‘Subhânellah ne diyorsun?’ dedi. Ona şöyle dedim: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in yanında bulunduğumuzda, öğüt ve va’azları meyanında Cehenemi ve Cenneti hatırlatıp vasfediyor; biz onları gözümüzle görüyor gibi oluyoruz. Ama

Resûlullah'ın huzûrundan çıkıp eşlerimize, meslek (iş)/akar ve arkadaşlarımıza dönünce, duyup görür gibi olduklarımızın çoğunu unutuyoruz!. Ebû Bekr 'Allaha yemin ederim ki, biz de aynı senin durumunun benzeriyle karşılaşyoruz' dedi. Bunun üzerine ben ve Ebû Bekir gittik (ve izin alarak) Resûlullah'ın huzuruna girdik. Ben, 'Ya Resûlullah Hanzala munafık oldu' dedim. Resûlullah (s.a.) 'bu ne demektir?' dedi. Ben de, olayı ona şöyle anlattım: 'Ya Resûlellah, biz senin yanında olduğumuzda siz bize sohbet ederken, Cehennem ve Cenneti hatırlatıp vafediyorsunuz, onları muhakkak gözümüzle görmüş gibi bir duruma yükseliyoruz. Huzurunuzdan çıkıp kadınlarımız, çocuklar, iş ve arkadaşlarımıza dönünce, dinleyip görür gibi olduklarımızın çoğunu unutuyoruz.' Allah elçisi olayı dinledikten sonra, şöyle buyurdu: 'Nefsim kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, eğer sizler benim yanımda Cehennem ve Cenneti hatırlatmam (ya da sohbetlerim) esnasındaki durumunuzu devam ettirir olabilseydiniz, melekler size yollarda, hattâ yataklarınızda selâm verip musafaha ederlerdi; fakat yâ Hanzala, yanımda edindiğiniz bu hâlin kesintisiz devamı imkânsızdır; eşlerinizle, çocuklarınız, işleriniz, akranlarınız ve arkadaşlarınızla ilgilenip meşgul olmanız munafıklık değildir. Bir süre böyle, bir süre öyle. Bu son iki cümleyi üç kez tekrarladılar. (Muslim, Sahih, Tevbe, hadis 12; krş. hadis 13; Tirmizî, Sünen, Kıyâme, bab 60; İbn Mâce, Sünen/Zühhd, bab 28; İbn Hanbel, Müsned, IV, 346; II, 305).

Görüldüğü üzere vahiy kâtiplerinden biri olan Hanzala, âhîret hayatının devamlı olarak hatırlanması gerektiği, hatırlanmamasının hatta hatırlananların çoğunun unutulmasının ve nâil olunan kalbî incelik ve ruhî yükselişlerin günlerce hatta aylar belki de yıllarca kendisinde devam etmeden sönüp gitmesinin münafıklık olduğu endişesine kapıldı. Olayı bu şekilde algılayıp ağlamaya başladı. Bu haldeyken karşılaştığı Hz. Ebû Bekir'e durumunu anlatınca, o da yemin ederek kendilerinin de benzeri durumda olduklarını, aynı telâş ve endişeyi duyduklarını belirtti ve birlikte giderek Allah elçisinden gerçek durumu öğrenmek üzere huzura girdiler.

Peygamberimiz onları dinledikten sonra durumun tamamen normal ve İslâmî olduğunu, yani durumlarının itikadî münafıklık şöyle dursun amelî münafıklıkla bile hiçbir ilgisinin bulunmadığını, öteki dünya ile devamlı murakabe hâlinde olmanın ya da her zaman Allah Teâlâ ile ilişki içinde bulunup mâsivadan (Allah dışındaki her şeyden yaratılmış bütün bağ ve sebeplerden ilgiyi devamlı olarak kesmek gerekmediğini, İslâm'ın hiçbir zaman böyle bir şeyi emretmediğini son iki cümlesini ( ) üç kez tekrarlamak suretiyle ifade buyurdular.

Eğer iddia edildiği gibi, gerçek İslâm'ın ve İslâmî hayatın dışında tasavvufî bir hayat tarzı olsaydı veya seçkin kişilere özel bilgi ya da davranış biçimi verilmesi, Rabbimizin maksadları arasında yer alsaydı, Allah elçisi onun varlığını herkesten çok huzurundaki bu iki zâta; dostu, kayın pederi ve emîni Ebû Bekr ile, vahiy kâtibi ve güvendiği seçkin sahabesi Hanzala'ya tevdi edip mahiyetini anlatır ve telkînatta bulunurdu. Çünkü bu an, her üçü için verme, söyleme ve anlatma zamanıydı; çünkü burası sır vermeye ve gizli bilgi tevdi etmeye en elverişli bir yerdi. Çünkü burası, Sevr mağarasından çok daha emin ve durumu anlatıp zikir telkîn etmeye hattâ şayet iddia edildiği gibi, Sevr mağarasında Ebû Bekr'e sır verilmiş ise ona da atıfta bulunmaya en münasip bir mekândı. Çünkü konu da, her yönüyle tasavvufî hayata değinilecek bir konuydu. Oysa Allah Resûlü ona hiç değinmedi, sadece İslâmî olanın, Allah ve Âhiretle ilgilenmenin sınırını çizmekle yetindi. O, herhangi bir sahabesine ne gizli bilgi verdi, ne de esrar miras bıraktı.

Bahis konusu bu hadis; aynı zamanda birinci halife Ebû Bekr'in bir mümindeki kalben inceliş ve ruhen yükseliş hâlinin devam edip etmiyeceği, devam etmemesinin münafıklıkla hiçbir ilgisinin bulunmadığı konusunda vahiy kâtibi Hanzala'dan daha fazla bir şey bilmediğinin ve iddia edildiğinin aksine, Allah Elçisinin Sevr mağarasında veya başka herhangi bir yerde Ashabının geneline söylemediği ve vermediği herhangi bir sırrı ya da gizli bir bilgiyi Hz. Ebû Bekr'e de, Ali'ye de söylemediğinin ve vermediğinin bir belgesi sayılabilir. Ayrıca en azından o âna kadar Allah Teâlâ tarafından mezkûr halifenin kalbine bir sır konması nedeniyle bütün Ashab'ın üstünü (faziletlisi) olduğuna dâir hadis diye rivayet edilen bir haberin mevzu olma ihtimalinin büyüklüğüne ve Peygamberimizin Ashabı ile birlikte topluca zikir meclisi ya da meclisleri akdetmediğinin delillerinden birisi olabileceğine de mesnet teşkil edebilir. Yine iddia edildiği gibi, eğer Ebû Bekir'e İlâhî sırların tamamı veya bir kısmı verilmiş olsaydı, Hanzala'yı önce kendileri teskin eder, durumun münafıklıkla bir ilgisinin bulunmadığını da ilâve eder ve Hanzala'ya "Allah'a yemin ederim ki, biz de senin durumunun benzeriyle karşılaşıyoruz" ya da "ben de senin söylediğinin ve yaptığının benzerini yaptım" deyip de nifak endişesine kapılarak Hanzala ile birlikte Resûlullah'ın huzuruna varmaz ve vardıklarında da "Ben de Hanzala'nın yaptığı gibi yaptım" itirafında bulunmazdı.

İtirazsız kabul edilmesi gereken husus şudur ki, Peygamber Efendimiz ve Ashabı, iddia edildiğinin tam aksine tasavvufî hayatı değil, sadece İslâm'ı ve pür İslâmî hayatı yaşadılar ve yaşatmayı sağladılar. Hal böyle iken eğer tasavvufu, "kalbi mâsivadan muhafaza etmek (uzak tutmak) ve bir nefes bile Allah'tan gâfil olmamaktır" diye tanımlarsanız ya da "Tasavvuf, Allah'a

vâsıl olmak ve O'nunla bütünleşmektir." dersiniz veya "Tasavvuf, Allah'ın seni senden öldürmesi ve seni kendisiyle diriltmesidir." ile "Tasavvuf, kalbi Allah'a bağlayıp O'nun dışındakilerle ilgiyi kesmektir." gibi ifadelerle tanımlamaya çalışır ve daha sonra "tasavvuf Kur'an ve Hadis'ten fişkırıştır" iddiasına kalkışırsanız, Allah ve Resûlüne iftira etmiş olursunuz.

Bir ilim adamının; "Tarîkat ve hakîkat, Şerîat'ın üçüncü parçası olan ihlâs'ı tamamlamak husûsunda her ikisi de Şerîat'a hizmetçi durumundadırlar" dedikten ve buna "bu ikisinden (tarîkat ve hakîkat'tan) maksat, Şerîat'ın üçüncü parçası ihlâs'ı mükemmelleştirmektir" cümlesini ilâve ettikten sonra, "bizim meşrû gördüğümüz tasavvuf, Şerîat'ın aynıdır, ona denk ve onun ta kendisidir" demesi; "bir bütünü oluşturan parçalardan herhangi birinin bu bütünün aynı, ona eşit ve onun ta kendisidir" demesi gibi ilme, akla ve mantığa aykırı olur kanaatindeyim. Ayrıca (o), "Zatı risalet ve Ashabının mârifet ve hayatlarından kaynaklanan Şerîat'ın, zıddı, mukabili ve nakızı değil, Şerîat'la iç içe ve onun ta kendisidir" gibi sözlerin de realitede bir yeri olmadığı gibi, bilimsellikle de bir ilgisi yoktur. Yine Resûlullah ve Ashabının mârifet (bilgi) ve hayatlarından kaynaklanan Şerîat'ın kendisi olan (Şerîat'tan ibaret bulunan) tasavvuf'a İslâm'ın özü... diyoruz", sözü de bençe içerik bakımından bir yakıştırmadan başka bir şey değildir. Çünkü bu, realitede var olmuş olan bir yaşam biçiminin tasviri ve tavsifi değil, masa başında tasarlanarak kaleme alınmış bir tanım, hem de eksik bir tanımdır. Bizzat tasavvufun kendisi İslâm'a ve hatta Şerîat'a nisbetle eksik ve tek taraflı bir yaşam biçimi olduğu için, onu dile getirmek amacıyla ortaya konan her târif, doğası gereği her zaman eksik ve tek taraflıdır.

"İslâm Düşüncesinin Yapısı" adlı eserinin 131-132. sayfalarında "Tasavvuf, Allah ile kul arasında bir sırdır, buna melekler bile vakıf değillerdir; bu husûsiyetleriyle de tasavvuf bir gönül işidir." diyerek indî bir tanım sergileyen, sûfi için "rehberi (muallimi) Allah olan şahıstır" dedikten sonra, "...sûfi, kalbine yukarıdan bir nur ve furkan atılan, gönlü Hakka açılan zattır." tanımıyla da kanaatini pekiştiren Süleyman Uludağ'ın; tasavvuf'a yöneltilen bunca eleştirilere ve onda yer aldığı kesinlik kazanan dış unsurlara rağmen, onun Şerîat'a denk, hatta ötesinde ve üstünde kabul edilebileceğini, çünkü onu bu vasıfta kabul edenlerin bulunduğunu söylemesi, özellikle Kur'an ve Sünnet'te Kelâm ve Fıkıh ilimlerinin alt yapılarını oluşturan malzemeler (âyet ve hadis'ler) kadar, tasavvuf için de yeteri malzemenin bu iki kaynaktan var olduğunu dile getirmesi ve hemen akabinde, "tasavvuf deyince takvayı kastediyorum" cümlesini ilâve etmesi, sırf kişisel tefsir ve yorumlarıyla mesnedsiz kabullerinin bir ürünü olmalıdır. Bildiğim kadarıyla ilim, faraziye de ve varsayım da değildir.

Yine onun, konuşmamın akabinde “bir iki îzahta bulunacağım” diyerek söze başlayıp başkanlık görevini ihlâl ederek 20 dakikadan fazla bir süre eleştiriye geçmesini, hem de haksız ve mesnedsiz bir eleştiri sergilemesini, talebime rağmen cevap hakkı vermemesini ilim adamlığıyla ve bilimsel zihniyetle bağdaştırmak mümkün değildir.

Bibliyografya

- 1- Buhârî, Sahîh, Nikâh, bâb 1; Savm, bâb 51, 54-55.
- 2- Dârmî, Sünen, Nikah, bâb 3; Fedâ'îlu'l-Kur'ân, bâb 1;
- 3- Ebû Davûd, Sünen, Cihâd, bâb 6;
- 4- Gazzâlî, İhyâ', Kahire 1933, I, 35, 46;
- 5- Goldziher Le Dogme et la lois de l'İslam, tradition de Felix Arin, Paris 1920, s. 114, 121, 124 v.d., 134-138, 145;
- 6- el-Hudûrî, Keşfu'l-mahcub, nşr. Kavîm, 1333h., s. 31;
- 7- Ibn el-Cevzî, Telbîs (Nadu'l-'ilmü ve'l-'ulema'), Kahire ts., s. 156-158, 161-163 ve diğer ilgili yerler;
- 8- Ibn Hamzete'l-Huseynî, el-Beyân ve't-ta'rîf, Haleb, 1329 h., I, 236;
- 9- Ibn Haldûn, Şifâu's-sâ'il, nşr. Muhammed et-Tancî, Ankara, 1958, s. 26, 47-49, 55-57, 58, 58 v.dd.;
- 10- Ibn Hanbel, Musned, Kahire 1313 h. IV, 296, 346; II, 305; III, 4, 82, 126, 234, 272, 366, 457; V, 197, 453; VI, 226
- 11- Ibn Mâce, Sünen, Zuhd, bâb 28.
- 12- İmâm Rabbanî, Ahmed es-Sirhindî (Ciştî), Mektubât, İst., 1963, I, mek. 36, s. 50; mektub 40, s. 54; mektup 41, s. 54-55;
- 13- İzzetbegoviç, Ali, Doğu ve Batı Karşısında İslâm, trc. Salih Şaban, İstanbul 1987, s. 28, 282-284, 290, 314-315;
- 14- Karaman, Hayrettin, Yeni Şafak, 2 Mart 1997, s. 2;
- 15- el-Kelâbâzî, et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf, Kahire 1960, önsöz ve s. 20, 24, 88-89;
- 16- el-Kuşeyrî, er-Risâle, Kahire 1957, önsöz ve s. 126;
- 17- Massignon, Louis, “Tasavvuf”, Ancylopedie de l'İslam, IV, 715-719;
- 18- Massignon, Louis, Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane, Paris 1922, s. 109-110, 1233-131, 144-145, 150-152, 191-192, 209-210, 229, 257, 264;
- 19- Müslim, Sahîh, Tevbe, hadis 12-13; Nikah, hadis 5; Fedâ'îlu's-sahâbe, hadis 36-37; Sıyâm, hadis 181; krş. hadis 183-185;
- 20- en-Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim (İrşâdu's-sâfî'nin kenarında) Kahire 1305 h., X, 177-179 (Tevbe bâb 12-13);
- 21- et Taberî, Tefsîr, Kahire, 1388/1968, VII, 8-9 v. dd;
- 23- Tirmizî, Sünen, Kıyâme, bâb 60; Zuhd, bâb 64;
- 24- Uludağ, Süleyman, İslâm Düşüncesinin Yapısı, İstanbul, Dergâh 1985, s. 131-.....